

DOI: <https://doi.org/10.36719/3005-3137/9/82-88>

**Cəmil Quliyev**

AMEA Lənkəran Regional Elmi Mərkəzinin elmi katibi

tarix üzrə fəlsəfə doktoru

<https://orcid.org/0009-0006-8736-0667>

[qcamil@mail.ru](mailto:qcamil@mail.ru)

## **Naxçıvandan başlanan dövlətçilik salnaməsi**

### **Xülasə**

Məqalədə 90-cı illərin əvvəllərində Azərbaycanın dövlətçilik tarixində mühüm əhəmiyyət kəsb edən ictimai-siyasi proseslərin baş verdiyi bir dövrdə Heydər Əliyevin Naxçıvandakı fəaliyyətindən bəhs olunur. Həmin dövrdə hökumətin Naxçıvanı informasiya blokadasında saxlaması və Heydər Əliyevi ölkədə baş verən siyasi proseslərdən təcrid etməsi qeyd olunmuşdur. Eyni zamanda görkəmli dövlət xadimi, Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri, Ulu Öndər Heydər Əliyevin həyatı və fəaliyyətinin Naxçıvan dövrü üç ilə yaxın bir müddətdə (22 iyul 1990-cı ildən 9 iyun 1993-cü ilədək) davam etsə də, bu qısa zaman çərçivəsində həyata keçirilən mühüm tədbirlərin, qəbul edilən qərarların, əldə edilən uğurların miqyasına və əhəmiyyətinə görə Azərbaycan tarixində mühüm mərhələ təşkil edir. Çünki, Ulu Öndərin 1990-cı ilin yayında Naxçıvana gəlməsi, Azərbaycanın və Naxçıvan Muxtar Respublikasının ali qanunvericilik orqanlarına deputat, az sonra isə Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinə sədr seçilməsi həmin vaxt Azərbaycanda cərəyan edən çox mürəkkəb ictimai-siyasi proseslərə öz müsbət təsirini göstərdi. Çünki dövlətimiz yeni-yeni uğurlar, nailiyyətlər qazandıqca onun təməlində Ulu Öndərin ağıllı zəkasının, uzaqgörən siyasətinin, mahir strateqliyinin şahidi oluruq.

*Açar sözlər: Heydər Əliyev, salnamə, ictimai-siyasi, dövlət, cəmiyyət, Naxçıvan*

**Jamil Guliyev**

Scientific Secretary of the Lankaran Regional Scientific Center of ANAS

PhD in History

<https://orcid.org/0009-0006-8736-0667>

[qcamil@mail.ru](mailto:qcamil@mail.ru)

## **A Chronicle of Statesmanship Starting from Nakhchivan**

### **Abstract**

The article will discuss Heydar Aliyev's activities in Nakhchivan during the early 1990s, when socio-political processes of great importance in the history of Azerbaijani statehood took place. It is noted that at that time the government kept Nakhchivan under an information blockade and isolated Heydar Aliyev from the political processes taking place in the country. At the same time, although the Nakhchivan period of the life and activities of the outstanding statesman, the National Leader of the Azerbaijani people, the Great Leader Heydar Aliyev lasted for about three years (from July 22, 1990 to June 9, 1993), it constitutes an important stage in the history of Azerbaijan due to the scale and significance of the important events carried out, the decisions made, and the successes achieved within this short period of time. Because, the arrival of the Great Leader to Nakhchivan in the summer of 1990, his election as a deputy to the supreme legislative bodies of Azerbaijan and the Nakhchivan Autonomous Republic, and soon after, as the chairman of the Supreme Assembly of the Nakhchivan Autonomous Republic, had a positive impact on the very complex socio-political processes taking place in Azerbaijan at that time. Because as our state gains new successes and achievements, we witness the Great Leader's intelligent intelligence, far-sighted policy, and skillful strategy at its foundation.

**Keywords:** Heydar Aliyev, chronicle, socio-political, state, society, Nakhchivan

## Giriş

Ulu Öndər Heydər Əliyev Azərbaycanı tənəzzüldən xilas edərək tərəqqi yoluna çıxardı. Bəlli olduğu kimi, müstəqilliyin ilk illərində respublikamızda xaos, anarxiya yaranmış və daxili çəkişmələr özünün pik nöqtəsinə çatmışdı. Azərbaycan vətəndaş müharibəsi və parçalanmaq təhlükəsinin astanasında olarkən xalqımız 1993-cü ildə Azərbaycan dövlətini xilas etmək üçün Ümummilli Lider Heydər Əliyevə üz tutdu. O zaman ölkəyə “rəhbərlik” edən qüvvələr də Azərbaycanı məruz qoyduqları təhlükədən xilas etmək üçün Ulu Öndər Heydər Əliyevin Bakıya gəlməsini yeganə çıxış yolu kimi dəyərləndirirdilər. Beləliklə, iyunun 9-da Ulu öndər Heydər Əliyevin Naxçıvandan Bakıya gəlişi Azərbaycanın taleyi ilə bağlı narahatlıqlara son qoydu. Bu qayıdış xalqımızı fəlakətdən xilas etdi. Ümummilli Liderin Bakıya gəlməsi xəbəri xalq tərəfindən sevinclə qarşılandı. 1993-cü il iyunun 15-də isə Ümummilli Lider Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin sədri seçildi. Tariximizə Milli Qurtuluş Günü kimi daxil olan 1993-cü il iyunun 15-də Ümummilli Lider Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin sədri seçilməsi ölkəmizin siyasi tarixində keyfiyyətə yeni bir mərhələnin başlanğıcı oldu. Azərbaycanın mürəkkəb katalizmlərlə müşayiət edilən daxili siyasi böhrandan qurtulması məhz bundan sonra mümkün oldu. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin adı ilə bağlı olan Milli Qurtuluş Günü Azərbaycan tarixinin şanlı qürur səhifəsinə çevrildi.

Dövlətçilik ideologiyası çox geniş məfhumdur. Heydər Əliyevin həyatının Naxçıvan dövrü respublika əhalisinin gözü qarşısında keçmiş, regionda isə hər bir vətəndaş üçün əsl məktəbə çevrilmişdir. 1990-1993-cü illər Naxçıvan Muxtar Respublikasının əhalisi, xüsusən dövlət rəsmiləri, ziyalılar və gənclər Heydər Əliyev dərsləri keçmiş, bu nadir şəxsiyyətin dövlətçilik və vətənpərvərlik istiqamətində apardığı maarifləndirici təbliğatların dinləyiciləri olmuşlar. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrdə Naxçıvanla bağlı verdiyi sərəncamlar, bu məkana tarixi səfərləri, ərazi bütövlüyü və təhlükəsizliyi üçün gördüyü tədbirlər, muxtariyyət statusunun hüquqi cəhətdən möhkəmləndirilməsi və həlli vacib olan digər məsələlərin həyata keçirilməsi Naxçıvanın hərtərəfli inkişafını təmin etmişdir. “...Gərək hər bir rəhbər adam belə hesab etsin ki, onun borcu xalqının, öz torpağının, rəhbərlik etdiyi vilayətin, respublikanın müqəddəsliyinin keşiyində durmaqdır. Demək, özünü bir kənara qoymalısan, öz şəxsi arzularından əl çəkməlisən, özünü ancaq bu işə sərf etməlisən” (Xəlilov, 1997, s. 22).

### Tədqiqat

Ümummilli Lider Heydər Əliyev Bakıda baş verən qanlı yanvar faciəsindən xəbər tutan kimi, həmin günün səhəri Azərbaycan xalqına başsağlığı teleqramı göndərmişdi. Bakıda “Qanlı yanvar” faciəsindən sonra Heydər Əliyev öz doğma vətəninə, Azərbaycana gəlməyi qarşısına məqsəd qoymuşdu. Lakin ölkə rəhbərliyi Heydər Əliyevin Azərbaycana gəlməsinin qarşısını almağa çalışırdı. Bütün bu maneələrə baxmayaraq, ürəyi doğma xalqı ilə bir döyünən Heydər Əliyev, nəhayət, Azərbaycana gələ bildi. Bu qayıdışla Naxçıvanın və eləcə də bütün Azərbaycanın xilasının əsası qoyulmuş oldu. Heydər Əliyev Naxçıvana qayıdan kimi “Şəhidlər Xiyabanına” getmiş, dəhşətli faciənin qurbanlarının məzarlarını ziyarət etmişdir. Hətta Naxçıvana gələndə belə Naxçıvan Vilayət Partiya Komitəsinin birinci katibinə xəbər verməmiş, onun gəlişindən muxtar respublika rəhbəri Afiyəddin Cəlilov sonra xəbər tutmuşdur. Gəlişini ailə üzvlərindən başqa heç kimin bilmədiyi keçmiş sovet rəhbərlərindən biri olan Heydər Əliyev 20 yanvar Bakı hadisələri ilə bağlı ittifaq və respublika rəhbərlərini ciddi tənqid etdiyinə görə siyasi təqiblərə, partiya mətbuatında (“Pravda”, “İzvestiya” qəzetləri və b. mətbu orqanlarda) böhtanlara məruz qalmışdı. Dahi şəxsiyyət Heydər Əliyev muxtar respublikanın o zamankı ağır vəziyyətində soyuq iş otağında xalq və dövlət üçün çalışmağın, bu yolda fədakarlıq göstərməyin real nümunəsini yaratmış, müstəqilliyimizin təməl daşları həmin dövrdə Naxçıvanda qoyulmuşdur.

1990-cı illərin əvvəlləri Azərbaycan üçün sadəcə müstəqillik əldə etdiyi dövr kimi deyildi, həm də dövlətin təhlükədə olması, iqtisadi və siyasi vəziyyətin ağırlaşdığı bir dövr kimi səciyyələnir. Bu dövrdə Ermənistanın Qarabağa hücumu, daxili ayrı-seçkilik vətəndaşları həm fiziki, həm də mənəvi baxımdan böyük təhlükə ilə üz-üzə qoyurdu. Bu çətin dövrdə Azərbaycan xalqı sabitlik gətirəcək, təcrübəli və uzaqgörən bir liderə ehtiyac duyurdu. Belə bir dövrdə Heydər Əliyev ölkədə bir ümid işığı kimi parladi, onun rəhbərliyi dövlətçiliyin bərpası üçün böyük əhəmiyyət kəsb etdi.

Blokada şəraitində olan Naxçıvan Muxtar Respublikasının inkişafı və sabitliyinin davamlılığını təmin etmək üçün beynəlxalq əlaqələrin formalaşdırılması, eləcə də inkişafı yönündə mühüm addımlar atıldı. Türkiyə və İranla qarşılıqlı əməkdaşlığa və tərəfdaşlığa əsaslanan rəsmi təmaslar quruldu.

Heydər Əliyev hansı vəzifədə işləməsindən, harada yaşamasından asılı olmayaraq, hər zaman Vətəni və xalqını düşünmüş, son dərəcə böyük, tələpəli məsələlərin öhdəsindən məharətlə gəlmişdir. O, həmişə qədim Naxçıvanın yüksəlişi və tərəqqisi naminə xüsusi səy göstərmişdir. Azərbaycanı tərəqqiyə qovuşdurduğu illərdə, SSRİ Nazirlər Soveti Sədrinin birinci müavini vəzifəsində olanda da, müstəqil Azərbaycanın Prezidenti kimi böyük xilaskarlıq və quruculuq missiyasını hərtərəfli şəkildə reallaşdırmış, Naxçıvanı bir an belə unutmamış, onun inkişafı üçün çoxşaxəli tədbirlər həyata keçirmişdir. Bu baxımdan görkəmli dövlət xadiminin Naxçıvanda yaşayıb fəaliyyət göstərdiyi 1990-1993-cü illər xüsusi əhəmiyyətə malikdir (Həbibbəyli, 2016, s. 12).

Respublikanın ərazisi 1988-ci ildən başlayaraq, erməni diasporu və lobbisi tərəfindən müdafiə olunan və silahlandırılan, Moskvanın himayədarlığından hər vasitə ilə istifadə edən erməni silahlı quldur dəstələrinin basqınlarına məruz qalmışdır. Naxçıvan Muxtar Respublikasını Azərbaycanla birləşdirən yeganə avtomobil yolu kəsilmiş, dəmir yolunda tez-tez təxribatlar törədilmiş, qatarlar daşa, gülləyə tutulmuş, yollar və körpülər partladılmış, respublika üçün nəzərdə tutulan ərzaq və yüklər talan edilmişdir. Həmin vaxt Naxçıvan son dərəcə çətin bir şəraitdə yaşayırdı. Bir tərəfdən, iqtisadiyyat dağılaraq tamamilə iflic vəziyyətinə düşmüş, əhalinin maddi durumu kritik həddə yuyulanmışdı, siyasi burulğanlar, hərə-mərclik burada da baş alıb gedirdi. Digər tərəfdən isə, xain ermənilərin aramsız hücumları bölgədəki ağır situasiyanı daha da mürəkkəbləşdirmişdi. Ərazidəki hərbi hissələrin liberal mövqe tutması və təcavüzkarı dəf etməkdən qəti boyun qaçırması muxtar respublikanın milis orqanlarını və əhalisini öz torpaqlarını qurmaq kimi çətin və məsuliyyətli bir işə başlamağa vadar etmişdir. Bütövlükdə əraziyə edilən erməni basqınları nəticəsində 12 nəfər, o cümlədən 2 uşaq həlak olmuşdur. Sovet ordu hissələrinin belə münasibəti nəticəsində Kərki kəndi işğal edilmiş, Sədərək, Şada, Gərməçataq və Havuş kəndlərində evlər dağıdılmış və yandırılmışdır. Şahbulaq, Şada, Ərəfsə, Yuxarı Buzqov və digər kəndlər hərbiçilərin gözü qarşısında müntəzəm olaraq atəşə tutulmuşdur (Əsgərov, 2023, s. 52).

O zamankı Azərbaycan rəhbərliyinin Naxçıvana ögey münasibətini də xatırla-saq, muxtar respublikanın son dərəcə acınacaqlı durumu göz önünə gələr. Məhz belə bir dövrdə – 20 iyul 1990-cı ildə Moskvadan Bakıya, iki gün sonra isə ağır blokada vəziyyətində olan Naxçıvana gələn Heydər Əliyevi xalq böyük coşqu ilə qarşıladı.

Xalqımızın böyük oğlu Heydər Əliyevin Naxçıvana gəlişi əhalinin nicatına çevrilmiş, hamı onun timsalında böyük xilaskarını görmüşdür. 22 iyul 1990-cı il tariximizə böyük bir mərhələnin başlanğıcı kimi daxil olmuşdur. On minlərlə insan muxtar respublikanın şəhər, qəsəbə və kəndlərindən axın-axın Naxçıvan şəhərinə, ulu öndərin ziyarətinə gəlir, ona tükənməz sevgisini bildirirdi. Elə həmin gün Naxçıvan şəhərinin mərkəzi meydanında keçirilən möhtəşəm mitinqdə yüz minə yaxın insanın iştirakı da dahi rəhbərə xalqın hüdudsuz məhəbbət və inamının təntənəsi idi. Təklənmiş bir adaya bənzəyən Naxçıvan görkəmli şəxsiyyətin gəlişi ilə nicat yoluna çıxdı (Qəhrəmanova, 2023, s. 65).

*Heydər Əliyevin Naxçıvanda apardığı əsas islahatlar:*

1. Sovet simvollarından imtina edilməsi;
2. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin bayrağının 17 noyabr 1990-cı ildə dövlət bayrağı kimi qəbul edilməsi;
3. SSRİ-yə qarşı açıq siyasi mövqenin formalaşdırılması;
4. Təhsil, mədəniyyət və digər sahələrdə azərbaycançılıq ruhunun gücləndirilməsi;
5. Blokada şəraitində yaşayan Naxçıvana yeni nəfəs verən.

Bu islahatlar nəticəsində Naxçıvan, müstəqil Azərbaycanın “gizli paytaxtı”na çevrildi və burdakı idarəetmə sistemi sonradan ölkənin inkişafında əsas təməl oldu (Quliyev, Quliyeva, 2023, s. 93-94).

24 mart 1992-ci il tarixində Ankarada Naxçıvan Muxtar Respublikası ilə Türkiyə Cümhuriyyəti arasında işbirliyi protokolunun imzalanması bu baxımdan müstəsna əhəmiyyətə malikdir.

Ulu Öndər Heydər Əliyevin 1991-ci il sentyabrın 3-də Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri seçilməsi müasir müstəqil Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin ən mühüm səhifələrindən birini təşkil edir. Siyasi fəaliyyətinin Naxçıvan dövründə Ulu öndər Heydər Əliyev gördüyü işlər, atdığı tarixi əhəmiyyətli addımlarla Muxtar Respublikanın qurtuluşunu, dirçəlişini və həmrəyliyi təmin etmiş oldu. 1991-ci il sentyabr 3-də Naxçıvan əhalisinin təkidi ilə Heydər Əliyev Muxtar Respublikanın Ali Məclisinə sədr seçildi. Onun bu vəzifəyə seçilməsini bütün naxçıvanlılar istəyirdilər. Həmin gün sessiya keçirilən binanın qarşısında toplaşan yüz minlərlə insan onun Muxtar Respublikaya rəhbər seçilməsini qətiyyətlə tələb edirdi. Bu hadisə barədə Heydər Əliyev belə deyirdi: "Mən bu zamanın, bu dəqiqələrin, bu saatların hökmünü nəzərə almaya bilməzdim... Mən öz prinsiplərimə sadıq qalaraq Azərbaycanın, Naxçıvanın belə vəziyyətində, çətin dövründə üzərimə düşən vəzifənin icrasından geri çəkilmə bilmədim. Mən öz taleyimi xalqa tapşırıbmışam və xalqın iradəsini indi bu müddətdə, bu çətin dövrdə yerinə yetirməliyəm" (İsmayılova, 2023, s. 33).

Naxçıvanda baş verən hadisələr Heydər Əliyevin "Naxçıvan Muxtar Respublikasının 75 illiyinin keçirilməsi haqqında" belə xarakterizə olunur: "XX əsrin 90-cı illərində SSRİ-nin dağılması nəticəsində yaranmış şəraitdən istifadə edən Ermənistan dairələri Azərbaycana, o cümlədən Naxçıvana qarşı öz ərazi iddialarını artıq müharibə yolu ilə gerçəkləşdirmək qərarına gəldilər. Naxçıvan çətin sınaqlar qarşısında qaldı. 1990-cı il yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecə sovet qoşunlarının Bakıya hücumundan 8 saat əvvəl sovet qoşun birləşmələri və erməni silahlı dəstələri Naxçıvan Muxtar Respublikasının Kərki kəndini işğal etmişdir. Məhz belə ağır şəraitdə Naxçıvan əhalisi böyük mərdlik və yenilməzlik nümayiş etdirərək Azərbaycanın bu qədim torpağını ermənilərin işğalı təhlükəsindən xilas etdi və onun muxtariyyət statusunu qoruyub saxladı. Milli istiqlaliyyət uğrunda mübarizə yollarında o zaman Naxçıvanın atdığı cəsarətli addımlar bütün Azərbaycan xalqı tərəfindən böyük rəğbətlə qarşılanaraq dəstəkləndi və respublikada gedən siyasi proseslərə öz müsbət təsirini göstərdi" (Hacıyev, 2011, s. 126).

1991-ci il sentyabrın 3-də xalqın təkidli tələbi ilə görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri seçilməsi nəinki Naxçıvan Muxtar Respublikasının, bütövlükdə Azərbaycanın gələcək həyatında çox mühüm siyasi-tarixi hadisə oldu, baş verən hadisələrin inkişafına müsbət mənada güclü təsir etdi, cərəyan edən hadisələrin istiqamətini dəyişdi. Çünki, Ulu Öndər Heydər Əliyevin bu vəzifəyə seçildiyi dövr bütövlükdə Azərbaycan, o cümlədən onun ayrılmaz tərkib hissəsi olan Naxçıvan Muxtar Respublikası ən ağır dövrünü yaşayırdı. Bu zaman Azərbaycan Respublikasında çox böhranlı bir vəziyyət yaranmış, Naxçıvan Muxtar Respublikası faktiki olaraq Ermənistan tərəfindən blokadaya salınmışdı. Naxçıvanın Ermənistandan keçməklə Azərbaycanın digər rayonlarına və Bakıya gedən avtomobil yolu ermənilər tərəfindən kəsilmiş, Ermənistan ərazisindən keçən kəmərlə Naxçıvana qaz verilməsi dayandırılmışdı. Ermənistanın Mehri rayonu ərazisindən keçən dəmir yolu isə ermənilər tərəfindən tez-tez bağlandığından (dəmir yolu az sonra tamamilə bağlanmışdı) Azərbaycanla əlaqədə tez-tez fasilələr yaranırdı. Həmin vaxt Azərbaycana rəhbərlik edənlərin Naxçıvan Muxtar Respublikasına ögey münasibəti, hətta onu "kor bağırısaq kimi kəsib atmaq" istəyi səbəbindən Naxçıvan görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin dediyi kimi "taleyin ümidinə buraxılmış tənha bir adanı" xatırladırdı. Əhali aclıq, səfalət, ermənilər tərəfindən qırılmaq qorxusu, soyuqdan donmaq təhlükəsi içərisində yaşayırdı. İndiki Ermənistandan tarixi ata-baba yurdlarından zorla deportasiya olunan, var-yoxları əlindən alınaraq qovulan azərbaycanlıların bir hissəsinin Naxçıvan Muxtar Respublikasına gəlib orada məskunlaşması vəziyyəti daha da ağırlaşdırmışdı. Ona görə də, xalq öz nicat yolunu hələ Azərbaycanda birinci hakimiyyəti dövründə ümumxalq məhəbbəti qazanmış, Moskvadan qayıtdıqdan sonra Bakıda yaşaması üçün imkan verilmədiyindən 1990-cı ilin 22 iyulunda doğma Naxçıvana üz tutmuşdur (Cəfərov, 2018, s. 83).

SSRİ kimi fövqəldövlətin əsas rəhbərlərindən biri olmuş, dünyada böyük siyasi xadim olaraq qəbul edilən, uzun illər Azərbaycan Respublikasına bacarıqla rəhbərlik etmiş Heydər Əliyev üçün Naxçıvan Muxtar Respublikası idarəetmə baxımından ölçüyəgəlməz dərəcədə kiçik fəaliyyət meydanı idi. Ancaq o böyük şəxsiyyət bunun fərqi nə varmadan, yaranmış çətin tarixi şəraitdə Naxçıvan Muxtar Respublikasını Ermənistanın işğalından xilas edərək Azərbaycan Respublikasının

tərkibində qoruyub saxlamağa və daha da möhkəmləndirməyə ümummilli vəzifə kimi baxır, məsələyə geniş mənada respublikanın ərazi bütövlüyünün təmin edilməsinin tərkib hissəsi müstəvisindən yanaşırdı (Həbibbəyli, 2007, s. 93).

Qarabağda torpaqlarımızın günbəgün əldən getdiyi şəraitdə daha çətin region olan, üç tərəfdən Ermənistanla əhatə olunmuş Naxçıvanın ərazi bütövlüyünün qorunması, sərhədlərinin keçilməzliyinin təmin edilməsi ümumrespublika səviyyəli böyük və ciddi dövlət işi idi. Görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyev bu ümumdövlət əhəmiyyətli xilaskarlıq işini Naxçıvanda uğurla yerinə yetirdi. Tərəddüdsüz demək olar ki, Naxçıvan Muxtar Respublikasının işğala məruz qalmaması və Azərbaycanın tərkibində qorunub saxlanması Heydər Əliyevin müstəqil dövlətçiliyimizə ən böyük xidmətlərindən biridir. Bütün bunlara görə həyatının digər mərhələləri kimi, Heydər Əliyevin tərcümeyi-halının həmin tarixi dövrünün də hər günü, hər anı qiymətli və ibrətamizdir. Eləcə də mühüm siyasi-tarixi əhəmiyyətə malikdir. O çətin və şərəfli illər müstəqil dövlətçiliyin sınaq imtahanları dövrü olduğu üçün ətraflı, dərin, sistemli şəkildə, elmi səviyyədə öyrənilməlidir (Qasımov, 2013, s. 113).

Naxçıvan MR Ali Məclisinin Heydər Əliyevin sədrliyi ilə keçən iclasında Ulu Öndərin təklifi ilə üçrəngli Azərbaycan bayrağının dövlət rəmzi kimi 17 noyabr 1991-ci ildə qəbul edilməsi müstəqillik tariximizin ən böyük tarixi hadisəsi oldu. Naxçıvanda 1992-ci ildə silahlı dövlət çevrilişi cəhdinin qarşısının dinc yolla alınması da Heydər Əliyevin müstəsna liderlik qabiliyyətinin əyani göstəricisi, xalqın sonsuz məhəbbətinin ifadəsi idi. Əliyevin xalq Heydər Əliyevin çağırışına cavab olaraq "Ya Heydər!" deyərək, Naxçıvan Daxili İşlər Nazirliyində yerləşmiş silahlı xəyanətkarların üstünə getdi və bu dövlət qurumunu azad etdi (Məmmədov, 2025, s. 22).

Qeyd olunan tarixi mərhələdə Heydər Əliyevin böyük uzaqgörənliklə həyata keçirdiyi tədbirlərdən biri də Muxtar Respublikada ziyalılığın, ziyalı mühitinin qorunub saxlanması sahəsindəki misilsiz xidmətləri ilə bağlıdır. Bu məqsədlə o, diyarda yaşayan və pərakəndə salınmış ziyalıların müxtəlif siyasi qrupların deyil, məhz Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin, xüsusən bu mötəbər təşkilatın sədrinin ətrafında birləşdirilməsinə nail oldu. Qısa müddətdən sonra ağsaqqalları və ziyalıları, düşünən gənc nəslin nümayəndələrini öz ətrafında birləşdirərək ictimai mühiti, siyasi prosesləri idarə etmək şansını əlinə aldı. Bu, regionun xilas üçün, birlik, həmrəylik və sabitlik yaratmaq baxımından çox əhəmiyyətli bir dönüşə nail olmaq demək idi (Hacıyev, 2023, s. 130).

1992-ci ilin oktyabr və noyabr aylarında Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri Heydər Əliyevin iki dəfə Naxçıvan Dövlət Universitetinə gəlməsi, burada ziyalılar və tələbələrle görüşüb söhbətlər aparması, çıxışlar etməsi yeni ziyalı mühitinin formalaşdırılmasının əsasına çevrilmişdi. Naxçıvan Dövlət Universitetinin (NDU) 12 noyabr 1992-ci il tarixdə keçirilmiş 25 illik yubileyində görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin iştirak etməsi bu ali təhsil ocağının tarixi salnaməsinin ən parlaq səhifəsini təşkil edir. Heydər Əliyev yubileyin keçirildiyi günü bütünlüklə NDU-ya həsr etmişdi. Heydər Əliyevin NDU-nun 25 illik yubileyindəki dərin məzmunlu nitqi, sözün geniş mənasında o vaxtkı çətin durumda respublikamızda ali təhsilə həsr olunmuş ciddi bir məramnamədir. Məhz həmin tədbirdə ali təhsilin keçmiş sovet ideologiyasından ayrılması, millilik və bəşərilik istiqamətində idarə olunması, universitetlərin beynəlxalq əlaqələrinin genişlənməsinin zəruriliyi, bütövlükdə ali təhsilin yeni islahatlara möhtac olması ideyaları Heydər Əliyev tərəfindən uzaqgörənliklə irəli sürülmüşdür. Bu tarixi nitq Universitetin inkişafının uzunmüddətli proqramıdır. Ümumiyyətlə, həmin ideya və tövsiyələr yeni dövrdə Azərbaycan ali təhsilinin tərəqqisi üçün də mühüm əhəmiyyətə malikdir. Aradan 30 ildən çox bir müddət keçməsinə baxmayaraq, Heydər Əliyevin Universitetin 25 illik yubileyindəki tarixi nitqi bu gün üçün də, gələcək üçün də aktualdır (Salayev, 2023, s. 24).

Heydər Əliyev vaxtilə ad-san qazandırdığı, vəzifə və dəstək verdiyi adamların dönük çıxmalarını da "zamanın tərs üzü" kimi qarşılayırdı. Yaranmış çətin hərbi-siyasi şəraitdə Naxçıvanda qalıb, muxtar respublika əhalisini Ermənistanın təcavüzündən qorumağı müstəqil Azərbaycan dövləti və Azərbaycan xalqı qarşısında məsuliyyətli bir borc hesab edirdi. Görkəmli dövlət xadimi Heydər

Əliyev Azərbaycan xalqının taleyində müstəsna dərəcədə böyük rol oynayıb. Heydər Əliyev Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin banisi, xilaskarı və baş memarıdır (Məmmədzaadə, 2023, s. 190).

*Tarixin dönüş nöqtəsi.* Xalqın çağırışına cavab 1993-cü il İyun ayının 9-da Heydər Əliyevin Bakıya qayıdışı ilə baş tutdu. İyun ayı Azərbaycan tarixində dönüş nöqtəsi oldu. Dövlətçiliyimiz uçurumun kənarında, xalq isə ümitsizlik girdabında çırpınırdı. Həmin günlərdə ölkədə hökm sürən siyasi və hərbi xaos, dövlət institutlarının iflic vəziyyətə düşməsi, vətəndaş qarşıdurması təhlükəsi Azərbaycanın müstəqilliyini ciddi şəkildə sual altına almışdı. Belə bir şəraitdə, Azərbaycan xalqı son ümidi olan bir liderin adını səsləndirirdi – Heydər Əliyev. Xalqın səsinə, tarixə və taleyə cavab olaraq, 1993-cü ilin iyununda Naxçıvan Ali Məclisinin sədri Heydər Əliyev Azərbaycanın paytaxtı Bakıya gəldi. Bu, sadəcə bir siyasi qərar deyildi – bu, xalqla lider arasında yaranmış mənəvi bağın, qarşılıqlı inamın və vətənə sədaqətin təcəssümü idi. Bu dönüş, həm də xalq iradəsinin qələbəsi idi – çünki Heydər Əliyevin Bakıya gəlişi, minlərlə insanın ümidini, ehtiramını və çağırışını özündə ehtiva edirdi (Axundova, 2013, s. 108).

Bu gün geriye baxanda əminliklə söyləyə bilərik ki, məhz o taleyüklü anda Heydər Əliyevin rəhbərliyə qayıdışı ilə Azərbaycanın tarixində yeni və şərəfli bir dövrün əsası qoyuldu. Onun siyasi uzaqgörənliyi, dövlət idarəçiliyi təcrübəsi və ən əsası, xalqına olan sonsuz sevgisi ölkəni vətəndaş müharibəsi fəlakətindən xilas etdi. Heydər Əliyev Bakıya yalnız bir siyasətçi kimi yox, həm də dövlətin xilaskarı, xalqın dayağı və Azərbaycançılıq ideologiyasının canlı simvolu olaraq qayıtdı. Onun iradəsi, qərarları və liderliyi nəticəsində Azərbaycanın parçalanma təhlükəsi aradan qalxdı, sabitlik təmin olundu və müstəqillik əbədi olaraq möhkəmləndirildi (Seyidov, 2023, s. 104).

1993-cü ilin iyununda başlayan bu yol, bu gün Cənab Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə qalib, güclü və müasir Azərbaycanın uğur salnaməsinə çevrilib. Məhz o taleyüklü anda verilən qərar bu günün zəfərlərinin başlanğıcı oldu. Bir sözlə Ümummilli Lider Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının xilaskarı olmasını ölkəmizin müstəqilliyini qoruyub saxlamaqla və yeni inkişaf üfqləri açmaqla sübut etdi. Ulu Öndər Heydər Əliyev Bakıya dönməseydi, bu gün Azərbaycan nə müstəqil dövlət kimi mövcud olardı, nə də tariximiz və milli varlığımız bu qədər möhkəm təməllər üzərində dayanardı. Bu dönüş xalqın arxa-dayaq axtardığı, dövlətin isə xilasa möhtac olduğu anda verilən ən düzgün qərar idi və Azərbaycan tarixinə “Xilaskarın qayıdışı” kimi həkk olundu (Mikayılov, 2023, s. 19).

Heydər Əliyevi xarakterizə edən ən mühüm cəhətlər siyasi iradənin möhkəmliyi, qətiyyət, uzaqgörənlik, müdriklik və Azərbaycana hədsiz sədaqətdən ibarətdir. Azərbaycanın sabahını düşünmək, millət olaraq inkişafa can atmaq – milli ideologiyanın əsaslarıdır. Cəmiyyətdə canlı və anlaşıqlı ideya, dövlətin və millətin siyasi, iqtisadi və mənəvi inkişafının əsasları olmadıqda müxtəlif və çox vaxt bir-birinə zidd, ənənəvi sosial-mədəni normalarla vəhdət təşkil etməyən siyasi nəzəriyyə və ideologiyalar yaranır (Mehdiyev, 2009, s. 17).

Sağlam ideologiya dövlətçiliyin formalaşması prosesinə və millətin simasına təsir göstərir. Xalqımız mövcud ideyanı şüurlu şəkildə qəbul edəcək milli birliyi gücləndirmək əzmindədir. Azərbaycançılıq özünü azərbaycanlı sayan vətəndaşların həmrəyliyinə möhkəm istinad mənbəyinə çevrilib: azərbaycançılıq təkcə Vətəni, Dövləti sevmək yox, hər bir şəxsin davamlı inkişafı, dəyişən dünya reallığına uyğun olaraq tərəqqisi və təhlükəsizliyi üçün çalışmaqdır. Birlik və həmrəylik ideyası ətrafında sıx toparlanmaq xalqımızın sarsılmaz milli-mənəvi birliyinin rəmzinə çevrilib. Tərəqqini əks etdirən, onu müstəqil dövlətçilik uğrunda müqəddəs mübarizəyə səfərbər etmək xalqımızda özünəinamı gücləndirir (Hüseynova, 2023, s. 13).

### Nəticə

Heydər Əliyevin Naxçıvanda başladığı dövlətçilik missiyası Azərbaycanın müstəqil və sabit dövlətçiliyin təməlini qoydu. Onun rəhbərliyi yalnız siyasi və iqtisadi islahatlardan ibarət deyildi, Heydər Əliyev həm də xalqın mənəvi gücünü, dövlətə olan inamını və vətənpərvərliyini bir araya gətirərək, Azərbaycanın tarixi dönüş nöqtəsini təşkil etdi. Dövlət müstəqilliyimizin var olması, xilas edilməsi və yaşaması, eləcə də uğurla davam etməsi üçün Azərbaycan xalqı görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevə borclu və minnətdardır. Xalqımız haqlı olaraq öz lideri ilə fəxr edir. Tarixin gedişatını

dəyişməyi bacaran Heydər Əliyev Azərbaycan dövlətini parçalanmaqdan, müstəqil dövlətçiliyimizi isə yox edilməkdən xilas edib, yeni inkişaf magistralına çıxarmış, qarşısında yaşıl işıq yandırmışdır. Ulu Öndər Heydər Əliyevin əsasını qoyduğu siyasət Prezident, Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyev tərəfindən müvəffəqiyyətlə davam etdirilir. 2020-ci ilin sentyabrına qədər tarixi və hüquqi ərazilərimizi 30 il işğalda saxlayan Ermənistan 44 günlük müharibədə tarixi zəfərimizi qəbul etdi. 2021-ci ildə prezidentlər İlham Əliyev və Rəcəb Təyyub Ərdoğanın Şuşada imzaladığı Şuşa Bəyannaməsi, 2023-cü il sentyabr ayında Şərqi Zəngəzurda aparılan 23 saatlıq antiterror əməliyyatından sonra Xankəndində qaldırılan bayrağımız və 35 ildən sonra ölkəmizin ərazi bütövlüyünün tam bərpası oldu. Çünki Ulu Öndər tərəfindən əsas qoyulmuş milli ideologiya hazırda xalqımızın ideallarına, Ali Baş Komandanın dövlət siyasətinə yol göstərir. Bir sözlə, Ümummilli Lider Heydər Əliyevin ideyaları əsasında uğurla inkişaf edən Azərbaycan yeni zirvələr fəth edərək dünya arenasında yerini gücləndirir.

### Ədəbiyyat

1. Axundova, E. (2013). *Şəxsiyyət və zaman: Ömrün Naxçıvan aşırımları* (V hissə). CBS.
2. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası. (2016). *Müstəqillik yollarında 25*. Şərq-Qərb.
3. Cəfərov, N. (2018). *Fəthin yolu*. Oskar.
4. Əliyev, H. (2009). *Müstəqilliyimiz əbədidir* (Kitab 29). Azərnəşr.
5. Əsgərov, H. (2023). Heydər Əliyevin dil siyasəti dövlət quruculuğu kontekstində. *“Mahmud Kaşğarlı” Beynəlxalq Elmi Jurnalı*, 1(2).
6. Hacıyev, İ. (2011). *Naxçıvan Muxtar Respublikasının ictimai-siyasi həyatı, sosial-iqtisadi və mədəni inkişafı (1991–2011)*. Əcəmi.
7. Hacıyev, İ. (2023). *Heydər Əliyev: Həyatı və siyasi fəaliyyəti*. Əcəmi.
8. Hüseynova, M. (2023). Heydər Əliyevin dil və kökündə türkçülük ideologiyası dayanan azərbaycançılıq siyasəti. *“Mahmud Kaşğarlı” Beynəlxalq Elmi Jurnalı*, 1(2).
9. Xəlilov, S. (1997). *Heydər Əliyev: Müstəqillik yolu. Seçilmiş fikirlər*.
10. İsmayılova, M. (2023). Heydər Əliyev və türk mənəvi dəyərləri. *“Mahmud Kaşğarlı” Beynəlxalq Elmi Jurnalı*, 1(2).
11. Qasimov, Ə. (2013). *Heydər Əliyev və Naxçıvan Muxtar Respublikasının inkişaf tarixi (1969–2003)*. Turxan.
12. Qəhrəmanova, Y. (2023). Heydər Əliyev və Azərbaycan dili. *“Mahmud Kaşğarlı” Beynəlxalq Elmi Jurnalı*, 1(2).
13. Quliyev, Ə., & Quliyeva, A. (2023). *Heydər Əliyev: Tariximizdə, taleyimizdə*. Əcəmi.
14. Məmmədov, M. (2025). *Naxçıvan Muxtar Respublikasında ictimai-siyasi proseslər*. Şirvannəşr.
15. Məmmədzadə, İ., & Həsənov, S. (2023). *Heydər Əliyev və İlham Əliyev: Güclü dövlət, qələbənin fəlsəfəsi, böyük qayıdış*. Elm və Təhsil.
16. Mikayılov, M., & Şikarov, H. (2023). *Azərbaycanın özü qədər əbədi*. Maarif.
17. *Milli məfkurə dövlətçilik, müstəqillik yolu ilə* (Cild 2). (2007). Azərnəşr.
18. Salayev, B. (2023). *Ulu Öndər – 100*. Afpoliqraf.
19. Seyidov, A. (2023). *Heydər Əliyev – 100*. Afpoliqraf.

Daxil oldu: 12.10.2025

Qəbul edildi: 17.12.2025